הרב יואל שילה

האם אפשר להטביל כלים בירדן

פרק א'

הקדמת הנצרך

נאמר בפרשת שמיני (ויקרא י"א ל"ו): "אַךְ מַעְיָן וּבוֹר מִקְוֵה מַיִם יִהְיֶה טָהוֹר", ועיקר כוונת הפסוק היא לומר שמי מעיין ובור אינם מקבלים טומאה. ובפסחים (ט"ז.) למדו שמים אלו אף מטהרים את הטמא הטובל בהם. ומפסוק זה למדו את עקרונות המקוה הכשרה.

◆

יסודות מבנה המקוה

אלו הם יסודות מבנה המקוה: **א.** וְרָחַץ בַּמַּיִם אֶת כָּל בְּשָׂרוֹ - מים שכל גופו עולה בהן. **ב.** אַךְ מַעְיָן וּבוֹר מִקְוֵה מַיִם יִהְיֶה טָהוֹר - מים אלו אינם מקבלים טומאה, ובפסחים למדו שמים אלו אף מטהרים את הטמא הטובל בהם. **ג.** מִקְוֵה מַיִם - המים מטהרים כשהם במקום כינוס [='אשבורן']. **ד.** אַךְ מַעְיָן - דוקא מעיין מטהר בזוחלין ואין צריך מקום כינוס. **ה.** וּבוֹר - מעיין מטהר גם בבור נביעתו. **ו.** בּוֹר מִקְוֵה מַיִם - ולא מים שבכלי. **ז.** מִקְוֵה מַיִם - דוקא מים ולא שאר משקים, ודוקא כשלא השתנה מראה המים. **ח.** יִהְיֶה טָהוֹר - הוויית המקוה צריכה להיות על ידי טהרה, ויש שלמדו מהסמיכות של מעיין למקוה שאף מקוה צ"ל בידי שמים.

למדנו שדוקא מעיין מטהר בזוחלין ואין צריך מקום כינוס, וכן מטהר גם בבור נביעתו, ואילו מי גשמים מטהרים רק במקרה בו הם נקווים למקום כינוס [='אשבורן']. ומכאן שניתן לטבול במעיין אף כשהמים זוחלים, ואילו כשטובלים במי גשמים שאינם מעיין - **הטבילה כשרה רק באשבורן**, כלומר במקום שבו המים נקווים ולא זוחלים[א].

◆

א). בחוברת 'מקוה טהרה' ביארתי מה הם תנאי הזחילה הפסולה.

סיבת החילוק בין מעיין למי גשמים

ביאר הריטב"א (שבת ס"ה:) שמי הגשם פוסלים לא כי הם נחשבים כשאובים[ב], אלא כי מאחר ומי הגשמים באים מהים, ולים יש דין מקוה ['ולמקוה המים קרא ימים'] - לכן גם דינם הוא כמקוה, לטהר רק באשבורן[ג], וגם שֵם 'מקוה' הוא כי **דרך מימיו להקוות**, משא"כ דרך מי מעיין לנבוע. ובפסקי רי"ד (שבת ס"ה:) ביאר שמאחר **ודרך המעיין להיות זוחל ונמשך** - הוא מטהר אפילו בדרך זחילתו, וכל שכן שהוא מטהר גם באשבורן, כגון באר עמוקה, נובעת, שמימיה לא זוחלים, אבל מקוה שנעשתה ממי גשמים מטהרת רק באשבורן, כדרך מנהגה שלא להיות זוחלת ונמשכת אלא נקוית למקום אחד.

◆

מהיכן מי המעיינות

מי מעיינות הם מי גשם או שלג שנבלעו בקרקע, וחילחלו לשכבת אדמה מחלחלת או בסלע נקבובי [='אקוויפר', כגון חול, חמרה, גיר ובזלת], המסוגלים להיות רוויים במים שחילחלו אליהם, והמים נאגרים מעל שכבת קרקע בלתי חדירה [='אקוויקלוד', כגון חרסית, חוואר, לֶס, גרניט, צפחה וגבס] עד שיצאו החוצה, כגון כשהשכבה האטומה תיחשף במקום שהקרקע נשברת בצלע הר או באפיק נחל [='מעיין העתק', כגון במעיינות עין גדי], או כשיחצבו ניקבה לתוך צלע של הר כדי לאפשר למים לצאת [כגון במקוה האר"י], או שיחפרו באר בקרקע עד שמגיעים לשכבה האטומה שמי הגשם מתמצים בשקערורית שבה

ב). שהרי מקוה שלמה איננה נפסלת מחמת שאובין, ובפשטות כוונתו היא לאפוקי מפי' ר"ח והערוך שהנידון הוא בנוטפין דרך הגגות, דנעשו שאובין, וכוונתם דחשיבי שאובין משום המרזבים שנחקקו ולבסוף נקבעו, עי' תוס' נדה (ס"ו: ד"ה אשה), וצ"ל דאיכא בהו חטטין, דאל"כ לאו בית קיבול נינהו, והרשב"א פי' משום בית קיבול העשוי ברעפים.

ג). יש להעיר דזה הוא כרבי אליעזר (תענית ט':) דכל העולם ממימי אוקינוס הוא שותה, אבל לרבי יהושע ממים העליונים הוא שותה, ואולי דברי אגדה הן ואין מקשין מהן, מיהו קשה דלרבי יוסי (מקואות ה' ד') כל הימים מטהרין בזוחלין, וע"כ משום דבשעה שעלו לעבים נפסק מהן תורת מעיין, וצ"ע (הרב יעקב ענבל).

[=מעיין שכבה, כגון במעיין ספסופה]. מהירות קליטת המים בקרקע [המשפיעה גם על מהירות הולכת המים בתוך הקרקע ממקום למקום] משתנית לפי סוג הקרקע. בקרקע חולית המהירות היא עד 4 ס"מ לשעה [כ -2.8 שנים לקילומטר], ואילו בקרקע כבדה מהודקת המהירות כמילימטר אחד בשעה [כ -114 שנה לקילומטר], ורק בגיר ישנם לעתים חללים הגורמים לזרימה מהירה.

◆

הגדרת מעיין

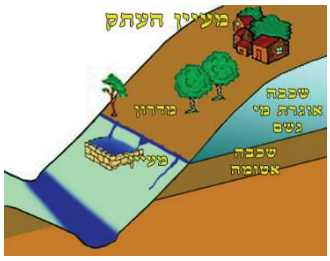

נביעת מים **הפורצת מהתהום נחשבת כמעיין אף אם מקורם של המים ממי גשם** או מהפשרת שלגים, כמ"ש בתוספתא (פרה ט' ב', הובאה בר"ש פרה ח' ט'): "מעיין... שהיה רבה מימות הגשמים ונתמעטו בימות החמה - כשר" - שנחשב כמעיין, **אף שריבוי המים בא רק מחמת הגשמים.** ואילו **למים שרק נספגו בשכבת הקרקע העליונה ממקור מים קרוב אין דין מעיין,** מאחר **וזו רק יציאת מים ספוגין באדמה ממקור מים קרוב,** כמ"ש התוספתא (מקוואות א' י"ד, הובאה בר"ש מקוואות א' ו'): "החופר בצד הים בצד הנהר במקום הביצים - הרי הן כמי תמצית [החופר בצד המעיין - כל זמן שהן באין מחמת המעיין אף על פי שפוסקין וחוזרין ומושכין - הרי הן כמי מעין, חזרו מלהיות מושכין הרי הן כמי גבאין]". ופשוט שאם מי הגשם יצטברו בבור חפור ויקלחו משם למקום אחר - לא יחשבו כמעיין (הרב יעקב ענבל, ויורה אורח ר"א י"ב בשם ג"ע). כל זאת במים שנובעים מהאדמה, אולם מי גשם והפשרת שלגים שזרמו **רק מעל הקרקע** ולא חדרו לאדמה וזרמו בתוכה עד לנביעתם במעיין - כשרים רק לטבילה באשבורן, ועליהם

אמרו שאם רוב המים בנהר הם מי גשם עיליים [='נוטפים'] - הרי שהנהר פסול לטבילה בזוחלין[ד].

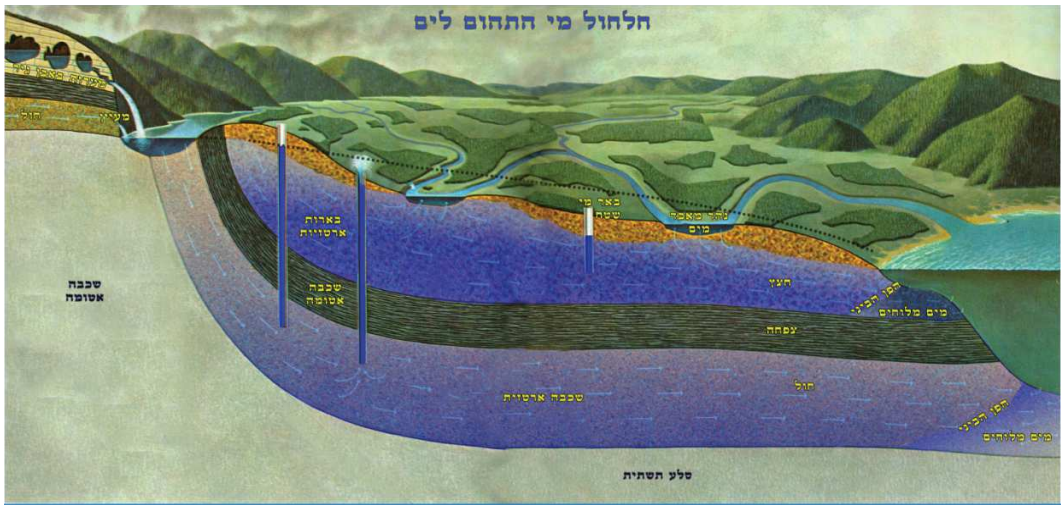

◆

מים חיים

המים הנובעים מהקרקע נחשבים '**מים חיים**', והם כשרים לטבילת זב ולהזיית מצורע ולמי חטאת, כפי ששנינו (פרה ח, יא): "מערת פמייס כשרה", ובלבד שלא יפסלו מסיבות אחרות, כגון שהם מים מלוחים, חמים, מרים, או שדרך המעיין להפסק לעתים, כפי ששנינו (פרה ח, ט): "המים המוכים פסולים, אלו הן המוכים - המלוחים והפושרים, המים המכזבים - פסולין". מים נובעים מטהרים גם בזחילה.

◆

ד). בדומה לזה כתב המהרי"ט (ב' י"ח) בביאור 'מי תמציות' - כשאינה מושכת ומוציאה מים חיים אלא **שהכותלים בוצצים מעט מכאן ומעט מכאן** - אף שמתמצה מן הים ומן הנהר, וצריכים מ' סאה, אא"כ כשמושך מן המעין - שנראה שהוא המעין עצמו. אמנם, הצמח צדק (יו"ד קס"ז) כתב שהמהרי"ט פירש שמדובר רק כשבוצצים מים ולא בנביעה, וי"ל שאפילו כשהמים באים בשפע "**כיון שהן בצד הנהר ממש אשר מפסיק ביניהן שטח מועט מהארץ - אין שייך לומר שבשטח מועט כזה תשנה הטבע את מי הנהר להיות מעיין הנובע ומים חיים**, כי זהו רק פועל מעשה ידי אדם שחפר הקרקע הניח מקום למים של הנהר שילכו לשם, ואין זה מעשה הטבע כלל, **אבל כשהמקוה או הבאר רחוק מן הנהר ויש שטח גדול מאה אמה מפסיק ביניהן, וכשחפר שם מצא מים נובעים דרך גיד הנובע או כמה גידים... י"ל דהוי מעיין**, וכמו כל המעיינות הבאים ממי פרת דחשיבי מעיין גמור".

פרק ב'

סוגיא דשבת

טבילה בנהרות

נחלקו בגמ' (שבת ס"ה:) האם להכשיר טבילה בנהר ללא אשבורן אף בימים שמי הגשם הם רוב: "אבוה דשמואל ...עביד להו מקואות ביומי ניסן ומפצי ביומי תשרי... ועביד להו מקוה ביומי ניסן - מסייע ליה לרב דאמר רב מטרא במערבא סהדא רבה פרת, סבר שלא ירבו הנוטפין [מי גשם] על הזוחלין [מי מעיין]. ופליגא דשמואל דאמר שמואל נהרא מכיפיה מיברך [כלומר שמי הגשם מלחלחים את גידי האדמה וגורמים שמי התהום יתעוררו לצאת בכמות גדולה יותר ממי הגשם], ופליגא דידיה אדידיה דאמר שמואל אין המים מטהרין בזוחלין אלא פרת ביומי תשרי בלבד".

ומצאנו כאן שלש דעות:

א. אבוה דשמואל ורב - הרוב קובע: **אביו של שמואל סבר שרוב מי גשם פוסלים אפילו נהר הנובע ממי מעיין מלטבול בזחילה**, ולכן הוצרך להכין מקוואות לבנותיו לימי ניסן, הן כי רק אז מי הנהר הגבוהים יוכלו למלא את המקוואות שבצד הנהר (כס"מ מקוואות ט, יג), ולא יכול היה להעמיד המים במפץ בתוך הנהר מפני עוצמת הנהר בימים אלו (הגר"א סי' ר"א ט"ז, שפת אמת שבת ס"ה:). כתב הרמב"ן (שבת ס"ה:) שמוכח מכאן **שהמעיין מטהר גם באשבורן** ולא רק בזוחלין, שאל"כ היה לו לחוש שמא יש רוב מי מעיין ולא יטהר באשבורן. ר"י (מובא בחידושי ר' יחזקיהו ממגדיבורג שבת ס"ה:, ובהג' אשר"י שבת ו', ט"ו ב') אמר שכדי שמי הגשמים יטהרו באשבורן ללא זחילה - צ"ל באופן שהמים שנכנסים מצד זה לאשבורן לא יצאו ממנו מנקב שבצד אחר, או מחמת שכשהוא מלא - העודף גולש ויוצא.

ב. שמואל א' - המעיין מתברך ממקורו: **שמואל סבר שהנהר כשר לטבילה גם בעת ריבוי מי הגשם** כי למרות הגשם הנהר מתברך ממקורו, וכוונתו מובנת עפ"י המבואר בתענית (כ"ה:) שמי הגשם מגבירים ומחזקים את מי התהום: "תניא רבי שמעון בן אלעזר אומר אין לך טפח מלמעלה שאין תהום יוצא לקראתו שלשה

טפחים, והא תניא טפחיים? לא קשיא כאן בעבודה כאן בשאינה עבודה", תוס' שבת (ס"ה:)[ה].

ג. שמואל ב' - רק בתשרי: עוד **אמר שמואל שהנהר כשר לטבילה בזוחלין רק בימי תשרי.** אם כוונת שמואל היא להכשיר רק את הטבילה בתשרי בלבד, שאז אין בו כלל מי גשם - הרי נראית כוונתו שמי המעיין שבנהר נפסלים אפילו ממיעוט מי גשם, וממילא האפשרות היחידה לטבול אז בזחילה היא רק במעיין מכוסה שלא מגיעים אליו מי גשם. אולם, אם כוונתו היא להכשיר לא רק בימי תשרי אלא גם בשאר החודשים שבהם עדיין יש מיעוט מי גשם - הרי שמי המעיין נפסלים רק ברוב מי גשם.

סיכום הדעות: כתב הריטב"א (שבת ס"ה:) שרב חשש שמא במעלה הנהר רבו הגשמים אף כשלא ראה גשמים במקומו, אך **לא חשש לריבוי מי הגשם במעלה הנהר כשראה את הנהר הולך כדרכו, ואפילו בימות הגשמים, וגם אביו של שמואל סבר כרב, אך חשש רק בימי ניסן,** ואילו שמואל **חשש לריבוי מי הגשם במעלה הנהר אף כשהנהר הולך כדרכו** - שמא ריבוי מי הגשם גורמים שילך כדרכו ולא יתמעט, ורק בימי תשרי לא חשש לזה, כי אין זה זמן גשמים כלל, והסברא הראשונה שבדברי שמואל היתה שלא לפסול את הנהר אף כשגדל מחמת הגשמים - כי ריבוי מי הגשמים מרבה את מי התהום, ונמצא שבדברי שמואל יש קולא יתירה וחומרא יתירה, ודברי רב ואבוה דשמואל הם דרך בינונית וממוצעת. ועוד ביאר הריטב"א שמה שאמרו 'פליגא דידיה אדידיה' הוא רק לומר שדבריו שנאמרו בדרך אגדה [שמי הגשם גורמים ברכה למקור הנהר] חלוקים על מה שאמר להלכה [להתיר רק בימי תשרי], ולא שחזר בו מאחת המימרות.

◆

ה). יש לבאר שמה שהנהר מתברך ממקורו לא בא להכחיש את המציאות שמי הגשם זורמים גם לנחל, אלא רק שגם זה נחשב כמים נובעים לטהר בזוחלין כי מה שחלק מהגשם בא ע"י חלחול בשפת הנהר הוא בכלל דרך ריבוי הנהרות - ונקרא הכל על שם המקור הראשון שהוא המעיין, ופסול רק למי חטאת כי סוף סוף רוב המים אינם מים חיים, והראיה שהרי המשנה פוסלת את הירדן למי חטאת אף לשמואל שמי הגשמים מתבטלים במקור הנהר, ומיעוט הגשמים אינם יכולים לפסול את כל הנהר, כדעת הראב"ד שמה שזוחלין מרובים - כשר - אמור גם למי חטאת (יורה אורח ר"א י'). נחלקו האם היתרו של שמואל הוא רק במקום אפיקו הנחל המקורי (ש"ך ר"א י"א כדעת רי"ו, וכמיוחס לראב"ד), או גם במקום שגדל מחמת הגשמים (רמ"א ר"א ב', הגר"א ר"א כדעת הר"ן), כי סוף סוף הכל התברך מחמת כיפיה.

לר"ת מותרת טבילה בנהרות זוחלים

נחלקו הראשונים כיצד להורות. **דעת ר"ת** (תוס' שבת ס"ה:) **להורות כדעה הראשונה של שמואל**, שהנהרות לא נפסלים בריבוי מי גשם, וראייתו היא ממה דאיתא בבכורות (נ"ה:) אמר רבי מאיר שנהר הפרת נקרא כך על שם 'שמימיו פרין ורבין', וביאר ר"ת שנקט דוקא פרת כי הוא גדול מכל הנהרות והוא גם מארץ ישראל, אך גם מימי כל הנהרות פרין ורבין, וסיים ר"ת 'על זה אנו סומכין לטבול בנהרות אפילו אם גדלו מאד', והסכים עמו היראים (כ"ו). הוסיף הרמב"ן (שבת ס"ה:) שלדעה זו יש להקל, כפי מה שנראה שהנהרות מתרבים רק יום או יומיים אחר הגשמים, וממילא אי אפשר שיהיו בהם רוב מי גשם, ואבוה דשמואל חשש דוקא בנהר הפרת, שהמציאות בו היא שלעתים הוא מתרבה מחמת הגשם יותר מכפי שהיה בתחילה [או כי בבל היא עמוקה, וכל מי הגשמים יורדים שם], ולפ"ז כתב הרמב"ן שגם לדעה זו **יש לחוש במקצת הנהרות הקטנים המלאים מים בימי הגשמים ובמקצת ימות החמה - אך מתייבשים לאחר הפשרת השלגים. וכדעה זו פסק הרמ"א** (ר"א ב') **מעיקר הדין**: "יש מתירים לטבול בנהרות כל השנה, אף בשעת הגשמים והפשרת שלגים ורבו הנוטפים על הזוחלין, משום דעיקר גידול הנהר הוא ממקום מקורו, וכן נהגו ברוב המקומות במקום שאין מקוה, ואין למחות ביד הנוהגין להקל כי יש להם על מי שיסמוכו". אמנם, קשה להניח שהרמ"א היה מתיר לטבול כלים בנהרות אלו כשמצויים מקוואות הכשרים לכל הדעות.

◆

טבילה במקום התרחבות הנהר, לשיטת ר"ת

איתא בתוספתא (מקוואות ה, ט): "מעיין שהוא מושך כנדל וריבה עליו והרחיבו - מטהר באשבורן, ואין מטהרין בזוחלין אלא עד מקום שיהא יכול מתחלתו", וביארו הרמב"ן והר"ן (שבת ס"ה:) שמדובר במעיין שמימיו מועטים והמשיכו בשטף באותו מקום שהיה מהלך בו בתחלתו [נראה שמדובר במציאות בה גדת הנהר תלולה, וריבוי המים רק מעלה את המפלס אך אפיק הנהר לא מתרחב] - מטהר בזוחלין, אך במקום שלא היה מהלך מתחילתו [כלומר, שהגדה משופעת או שלא מכילה את כל המים - ולכן יש התרחבות גם לרוחב] - מטהר רק באשבורן, **ולפ"ז ההיתר לטבול בנהרות בעת הגשמים, שיש לחוש שרבו הנוטפים על הזוחלים,**

הוא רק באותם מקומות שהנהר הולך בהם גם בימות תשרי, אך במקומות שהנהרות מתרחבים ונמשכים יותר מחמת הגשמים - טובלים רק באשבורן, אך אם הזוחלין רבו על הנוטפים - טובלים גם במקום שהתרבה [כי לא יתכן שהעדות שכשרבו הזוחלין על הנוטפים כשר - הוא רק במקום הילוכו המקורי, 'דהיכא תיסק אדעתין ששנים או שלשה טיפי מטר יפסלו מימי פרת מלטבול'], וכתב הר"ן שזו דעת הראב"ד. ובשם הרמב"ם ביאר הר"ן שריבוי הנוטפים [מי גשם או אף מים שאובין (רמב"ן)] על הזוחלין בהמשך הנהר, אפילו באמצע הנהר - פוסל את כולו, ורק **כשרבו הנוטפים בגומת המעיין עצמו** חילקו בין ריבוי המים באפיקו המקורי לבין ריבוי במקום שהתרחב.

ביאר הריטב"א (שבת ס"ה:) שלדעת הראב"ד מה שהחמירו במקום שנתרחב הנהר ונמשך מחמת שריבו על מימיו מיעוט מים אחרים הוא מפני **מראית העין, שנראה כאילו כל הריבוי ההוא בא מן המים שנמשכו שם**, אף שבאמת כבר נתבטלו במיעוטם, אולם אם המים הנמשכים מרובים על המעין - נפסל לטבילה אפילו במקום שהיה הולך בתחילה. ואילו לרמב"ן במקום שהיה עומד מתחילה כשר אפילו כשהמים שהוסיפו מרובים על מי המעיין, דבטלים בהם מעט מעט, כמו שמקוה אינה נפסלת ברוב מים שאובים - אולם כשנמשך ונתרחב אסור לטבול בו משום מראית העין, ומה שאבוה דשמואל עשה מקוואות הוא מפני שהדרך היא לטבול רק בשפת הנהר - ששם מתרחב ומתפשט.

כתב הרמ"א (ר"א ב') שלפי המנהג כדעת המקילין לטבול בנהרות אף בימי הגשמים "אף על פי שבשעת הגשמים מתרחב ומתפשט על כל גדותיו, מותר לטבול בו **בכל מקום**", וכ"כ כתב הגר"א (ר"א כ'): "אבל לדעת שמואל דנהרא מכיפיה מיבריך בכל ענין כשר". ואילו הש"ך (ר"א י"א) כתב בשם המהרי"ק (שורש קט"ו): "נראה דאף לסברת ר"ת וסייעתו דלקמן דמתירין אפילו ברוב נוטפים היינו במקום שהיה מהלך בתחלתו, אבל במקום שנתרחב אף ר"ת מודה, אפילו הזוחלין רבו, וכן משמע להדיא ברבינו ירוחם".

ביאר השפת אמת (שבת ס"ה:) שמאחר והחילוק בין זוחלין שמטהרים גם בזחילה ונוטפין שמטהרים רק באשבורן הוא כי בנוטפין עיקר מקום קביעתם היא מקום הקיבוץ שנתאספו ועומדים שם, משא"כ עיקר מקום זוחלין היא הזחילה וזו מקום

קביעתם - לכן גם ריבוי הנוטפין אוסר בזחילה רק באותו מקום הרוחב שנתפשטו יותר ממה שהיה לפני כן, אבל במקום קביעותם הראשון אין קפידא.

◆

לרמב"ן פסולה טבילה בנהרות זוחלים

אמנם, דעת הרמב"ן עצמו היא שאין ראוי לסמוך על פסק ר"ת זה להתיר טבילה בזוחלין גם ברוב מי גשם, אלא על ההלכה הפסוקה כרב, שחשש לריבוי הנוטפים, וממילא "יש לחוש בכל נהר עד שיתברר לך מעין שלו כמה הוא ומאיזה מקום המשכתו ורבויו באין, בין בימות החמה בין בימות הגשמים... **ואין תולין ברביית כיפה ועליית תהום** כשמואל", וכדעתו סברו ראשונים רבים, וכ"פ השו"ע (ר"א ב'): "אם רבו מי גשמים על מי הנהר אינם מטהרים בזוחלין אלא באשבורן".

◆

טבילה בפרת

הר"ן (שבת כ"ט:) כתב שיש שפירשו שאבוה דשמואל נתן לבנותיו לטבול במפצי שבנהר רק בחודש תשרי, ובשאר השנה טבלו במקוואות - כדעת שמואל, שרק אז הפרת מטהר בזוחלין. אמנם, מלשון הגמ' היה נראה לו שבימי ניסן החלו לטבול במקוואות שבנהרות מפני הנוטפין, בתשרי לא הוצרכו למקוואות כי אין חשש נוטפין - ולכן רק הכין להן מפצי בנהרות, **ולאחר תשרי עדיין אין חשש לרוב נוטפין אולם מפני הצינה טבלו במקוואות שבבתים**, וכשהצינה חלפה בימי ניסן - חזרו לטבול במקוואות הסמוכות לנהר. אמנם, הוסיף הר"ן (שבת ס"ה:) שמה שחששו לריבוי נוטפין היה כשהנהר גדל הרבה, אבל **אם הולך לאט או שלא נתרבה אלא מעט - אין להסתפק ברוב נוטפין**, ומותר. עוד ביאר הר"ן **שלדעת שמואל**, המתיר טבילה בנהרות רק **בימי תשרי, הוא דווקא מן הסתם למי שאיננו בקי בנהר זה** - שעכ"פ בתשרי יהא רשאי לסמוך שאין בו רוב נוטפין כי אינו זמן גשמים או הפשרת שלגים, אך **מי שבקי שאין לחוש בנהר זה לרבויי נוטפים, או שרואה שלא נתרבה על מה שהנהר זחל בתשרי - טובל בו בכל השנה**, ולאידך גיסא, **מי שרואה בתשרי שנתרבה כל כך עד שיש מקום לחוש שמא רבו בו נוטפים - אינו טובל בו**. עוד קמ"ל שמואל שרק בפרת ניתן לטבול בימי תשרי, כי

מימיו אין מכזבים, אולם אין טובלים בנהרות אחרים שמכזבים מימיהם, כי לעולם חוששים בהם לגשמים או הפשרת שלגים, כדתנן בפרה שהמים המכזבים פסולים. ועוד הוסיף שנ"ל שגם ר"ת היקל רק בנהרות שאין מכזבין, אבל במכזבין אין לומר שמתברכי מכיפייהו.

המאירי (בית הבחירה שבת ס"ה:) חידש שרק **בפרת חששו לריבוי נוטפין במשך כל השנה** פרט לתשרי, כי יש בו ריבוי גדול של גשמים מחמת שהרבה מורדות הרים ניגרים לתוכו, וכי מימיו מכזבים בעצירת גשמים וכלים בימי הקיץ, אולם בשאר נהרות **יש לחוש רק יום או יומיים לאחר הגשמים**. אמנם, כל זאת דוקא בנהרות גדולים, אך בנהרות קטנים שיבשים תמיד ולפעמים מושכים מים הרבה ע"י הגשמים או השלגים - **אין טובלים בהם עד שתכלה הפשרת השלגים**, והוא שאמרו 'המים המכזבים פסולים'.

◆

סהדא רבא פרת

יש לדקדק בדברי רב: "מטרא במערבא סהדא רבה פרת", וביאר רש"י (שבת ס"ה:): "פרת מעיד בדבר, שהוא יורד מארץ ישראל לבבל, וגדל ממי הגשמים, ויודעין בני בבל שירדו גשמים בהרי ארץ ישראל, ושמחים על אחיהם". וצ"ע במה מדובר, שהרי אם מדובר במי הגשם **הזורמים מעל הקרקע** - הרי שלא יתכן שמי גשם יגיעו מא"י לפרת, שהרי עומק בקעת הירדן וגובה רמת הגולן לא מאפשרים למי גשם לעבור אותם, וגם אין שום סימנים לנהר שהוליך מכאן לבבל, מרחק כ -800 ק"מ מזרחה, וגם לא

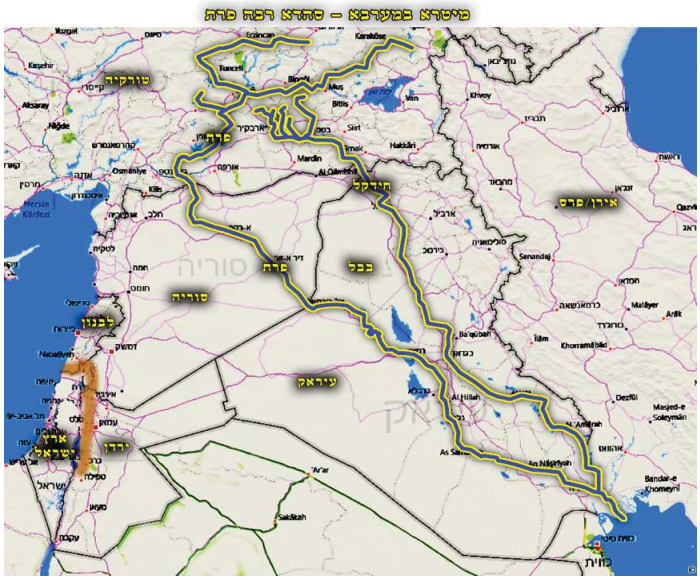

יתכן שמי הגשם עברו בזרימה עליונה לכיוון מקורות הפרת דרך הרי הצפון ואפיק הליטני - למרחק כ –400 ק"מ לצפון מזרח. ואם כוונת הגמ' היא למי גשם שחלחלו בא"י **וזרמו תחת הקרקע עד מקורות הפרת** [שטכנית זה אפשרי, אך קשה להבין כיצד יתכן במציאות שזרימה תת קרקעית תהיה במהירות כזו שהרי מהירות החלחול של מים בחול מלמעלה למטה הוא כשלש שנים לקילומטר, וכ"ש שהמהירות יורדת בחלחול הצידה ובקרקע כבדה, ואף שרמת הגולן עשויה גיר, שלעתים יש בו חללים גדולים - אך איננו כך עד הפרת] - הרי שלפי מהלך הגמ' נצטרך להגדיר זרימה תת קרקעית זו כ'מי גשם' ולא כמעיין, וזה לא יתכן שהרי זה בדיוק מעיין, כפי שהמשנה (פרה ח, יא) מכשירה את מי מערת פמיאס למי חטאת - והרי מקורות מערת פמיאס הם הגשם והשלג שחלחלו בחרמון ונובעים מהמערה, אא"כ נניח שהיו **מחילות תת קרקעיות** באורך מאות קילומטרים שהמים שזרמו בהן לא נחשבים כמי מעיינות, וזה לא מסתבר.

א. חשבתי שיש ליישב בדוחק שאין כוונת 'במערבא' לארץ ישראל (כפירש"י והרי"ד, וכשימוש הרגיל במונח 'מערבא') - אלא **למקומות המערביים לאגן הניקוז של מקורות הפרת**, וכן קצת משמע בלשון המאירי (שבת ס"ה:), שכתב: "כשהוא מתגדל הוא סימן שהגשמים שירדו במערב רבו עליו".

ב. שמעתי ממו"ר הגרז"מ קורן שליט"א ליישב שכוונת חז"ל ש'מערבא' היא היישוב היהודי שהיה בסוריא עד אזור הפרת, שהרי לדעת הכפו"פ הר ההר הוא בג'בל אקרא - שבדרום תורכיה, 190 ק"מ מערבית לברך של הפרת, ומצאנו שתיקנו תקנות הקשורות לישוב היהודי בסוריא לגבי חלה (חלה ד' ח' 'מכזיב ועד הנהר ועד אמנה שתי חלות'), **ותרו"מ, והשבת אבידה** (ב"מ כ"ח. 'כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת'), אמנם, לענ"ד הוא די דחוק שתושבי

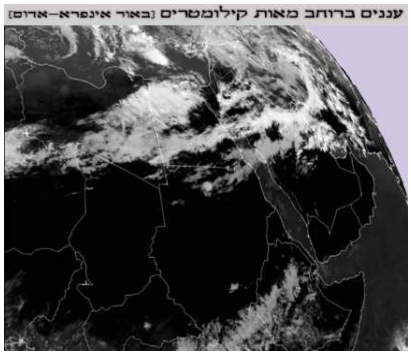

בבל ישמחו בגשמים שיש בכמה כפרים יהודים אי שם בסוריא, בעוד שיתכן שבירושלים ישנה בצורת באותה שנה.

ג. שמעתי מהרב יעקב ענבל שליט"א ליישב שכוונת הגמ' היא שכשהפרת **מתרבה מחמת הגשמים שזרמו אליו מהמקומות הקרובים** - אות הוא שגם בארץ ישראל ירדו גשמים, כי כשהשנה ברוכת גשמים במזרח הים התיכון - הגשמים יורדים הן בא"י והן בסמוך למקורות הפרת, שהרי רוחב העננים לעתים הוא מאות קילומטרים, והם מתקדמים מהים התיכון מזרחה.

◆

כיצד פרת מעיד על ריבוי הגשמים

באופן שהגשמים ניכרים בפרת כתב רש"י (שבת ס"ה:) "פרת מעיד בדבר, שהוא **יורד מארץ ישראל לבבל**, וגדל ממי הגשמים", ואילו תוס' (ד"ה סהדא) תמהו על רש"י "ולא נהירא שהרי בבל במזרח א"י קאי וכל הנהרות יורדים ממזרח למערב, לכך פר"ת שהיו מכירים שירדו הגשמים לא"י ע"י **שחוזר פרת לאחוריו על ידי גדילתו** בא"י מתוך הגשמים", כלומר שהפרת זורם מבבל שבמזרח לא"י שבמערב, ומאחר ובא"י מתמלא מגשמים - הרי ריבוי המים חוזר לאחור לבבל שבמזרח א"י. ביאור תוס' זה מוקשה מצד המציאות שהפרת לא זורם לא"י, ובודאי שלא "כל הנהרות יורדים ממזרח למערב", ומה שהוקשה להם שבבל במזרח א"י - אינו קשה, כי הפרת מתחיל כמעט בצפון א"י, וזורם לכיוון דרום מזרח לבבל הנמצאת מזרחית לא"י[ו]. ומ"מ הראני מו"ר הגרז"מ קורן שליט"א שתוס' עצמם (בכורות מ"ד: ד"ה לא) כתבו שיישובו של ר"ת הוא דוחק "...אבל שאלתי לאחד מא"י ואמר לי שיורד מא"י לבבל, וכן מוכח... דאמרינן מטרא במערבא סהדא רבא פרת... וזהו **דוחק לומר** דאפילו הולך מבבל לא"י ניכר כשגדל הנהר מחמת רוב גשמים ומתרבה הנהר לאחוריו מתוך רבוי המים".

◆

ו). ומ"ש 'מצפון תפתח הרעה' איננו כי בבל בצד צפון של א"י, אלא כי הדרך מבבל לא"י עולה לצפון ויורדת לא"י שבדרום, כתוואי הדרך של 'הסהר הפורה', כדי לעקוף את המדבר.

מים הנוטפים ממעיין

לדעת רש"י (שבת ס"ה:) וראשונים רבים **'נוטפים' הם מי גשמים**, וכשהם מרובים על 'הזוחלין', כלומר, מי המעיין - הנהר נפסל לטבילה בזחילה לדעת אבוה דשמואל. אמנם, הרמב"ם (מקוואות ט, יג) מפרש ש**'נוטפים' הם מים המנטפים ממעיין**, ו'זוחלים' הם מים הנובעים מהמעיין ברציפות: "המים הזוחלין מן המעיין הרי הם כמעיין לכל דבר, והמנטפין מן המעיין אף על פי שהן טורדין הרי הם כמקוה ואין מטהרין אלא בארבעים סאה עומדין, ופסולין לזבים...". ולכן כתב "אם רבו הנוטפים על הזוחלין וכן אם רבו מי גשמים על מי הנהר - אינן מטהרין בזוחלין אלא באשבורן, לפיכך צריך להקיף מפץ וכיוצא בו באותו הנהר המעורב עד שיקוו המים ויטבול בהן", וביאר הכסף משנה שמאחר והרמב"ם הצריך להקיף מפץ בנהר בימי תשרי כדי להעמיד את המים - הרי שחשש אף בימי תשרי לרוב מים שנטפו מהמעיין, ומה שבימי ניסן לא טבלו בין המפצים אלא במקוואות היה רק משיקול פרקטי, שכשהנהר גדל ניתן להמשיך ממנו מים למקוואות[ז]. עוד פירוש מצאנו בר"ח (שבת ס"ה:) ש**'נוטפין' הם מי גשם, שנחשבים כשאובים** מחמת שירדו על הגגות, וביאר הרמב"ן (שבת ס"ה:) את דבריו שהשאובין פוסלים מעיין - לא לגמרי אלא רק לעניין שצריך אשבורן, ומ"מ הוא דחה את פירושו.

◆

מכיפיה מיבריך

ביאר רש"י (שבת ס"ה:): "מכיפיה מיברך - **משפתו** וממקורו ומסלעו". ותוס' (שבת ס"ה: ד"ה שמא) פירשו "ממקומו ומסלעו... **מנביעתו** מיתבריך ולא ממי גשמים". וביאר הרמב"ן (שבת ס"ה:): "שהתברכות הנהרות איננה מחמת עליית מי התהום, אלא הגשמים היורדים לתוכם גורמים לזה". ובספר שבת של מי (שבת ס"ה:) הבין שפירושי רש"י ותוס' חלוקים, והביא שגם הערוך פירש שני פירושים שהוא 'מסלעו וממקורו' ושהוא 'מגדודיו', ולכן תוס' שאלו רק על פירוש עצמן -

ז). ולענ"ד למדנו מדברי הרמב"ם גם שדי בהעמדת המים באמצעות מחצלת כדי להיחשב 'אשבורן', אף שברור שמים עוברים דרכה (כי לא יתכן שהיא אטומה למים, כי אם אטמוה מחוץ למים היא נפסלת משום כלי קיבול תלוש, וע"כ שרק העמידו במים את המחצלות - וגם אם הן מזופתות למניעת מעבר מים - אך ע"כ מים עברו בינן לקרקעית הנהר).

'והא קא חזינן שמחמת הגשמים הם גדילים', ולא הקשו על פירש"י שהריבוי הוא בשפתו - שאי אפשר להכחיש ולומר שאינו מי גשמים אלא מסלעו.

◆

מפצי

אבוה דשמואל עשה 'מפצי', כלומר מחצלאות, בפרת כדי לאפשר את טבילת בנותיו בתשרי: א.לרש"י (שבת ס"ה.) **'נוטפים' הם מי גשמים** ובתשרי שהרוב הוא מי מעיינות - ניתן לטבול בזחילה, וממילא המחצלאות לא נצרכו לאפשר את הטבילה, אלא היו **תחת רגליהן, למניעת חציצה** של הטיט שבקרקע הנהרות. והמאירי (בית הבחירה שבת ס"ה:) כתב שיש שדחו פירוש זה, שהרי הרגלים נרטבו לפני הכניסה לטיט, אך יש שהסבירו שהמחצלאות היו על הטיט שבכניסה לנהר, כדי שלא ידבק ברגליהן לפני הכניסה למים. ב. תוס' (שבת ס"ה. ד"ה ומפצי) כתבו שהמחצלאות היו בעמידה **כדי להסתירן מאנשים**, כדי שלא תתביישנה ולא תטבולנה היטב. ג.-לפי הרמב"ם (מקוואות ט' י"ג) **'נוטפים' הם מים המנטפים ממעיין** שהם פסולים למים חיים, ואף בתשרי חששו שמא הם רוב, ולכן נצרכו **להעמיד את המים באשבורן**, לשיטתו ש'נוטפין' הם מי מעיין שבאים בנטיפה ולא בזרימה רציפה, וממילא גם בתשרי יש מקום לחוש להם, ולכן בנה בנהר אשבורן ממחצלאות אלו אף בתשרי.

לגבי טבילת כלים: לטעמי רש"י ותוס' - אין חשש חציצה או צניעות, ולכן אין צורך במחצלאות, אך לרמב"ם נצרך אשבורן גם לכלים.

◆

פרק ג'

הטבילה בירדן

המציאות בירדן

נהר הירדן מנקז כמה נחלים הנובעים ממעיינות ששופעים ממי הגשם והשלג שחלחלו בחרמון וברמת הגולן, ורק **מיעוט ממי הנחלים הם מי גשם**, ורק נחל עיון מכיל בעיקר מי גשם מלבנון. בליעת הגשם והשלג מספיקה לשפיעה רציפה גם

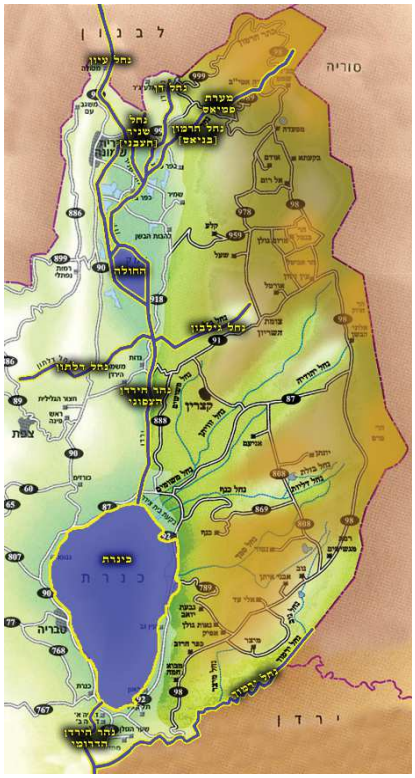

בקיץ, אם כי כמות השפיעה נחלשת בקיץ. וז"ל ויקיפדיה: "יובליו העיקריים של נחל חרמון הם... אולם הזרימה ביובלים מגיעה רק ל-20% מכלל הזרימה בנחל בשל **האופי הקרסטי של הר החרמון - הגורם למים לחלחל לאדמה ולא לזרום על פני השטח.** מקור **רוב המים של נחל חרמון במעיינות** שמתחת למערת בניאס, שמקורם בגשמים ושלגים שחלחלו בהר החרמון... עין אל וזאני הוא **המעיין העיקרי של החצבני**, ומכאן ואילך זהו נחל איתן, הזורם כל השנה... בחלקו התחתון אין לחצבני יובלים טבעיים הנכנסים אליו, אך נשפכים אליו פלגים אחדים מעשה ידי אדם, המוליכים אליו מים מן הדן... **מקורו העיקרי של נחל דן הוא מעיין ענק** בתחום שמורת טבע תל דן... עין דן שופע 8 מ"ק מים לשנייה, וזאת ברמה גבוהה מאוד של קביעות ועקביות - בכך הוא מספק בממוצע שנתי כחצי מכל מימי הירדן המאוחד. התנודות בכמות -המים של הדן בין חודש השיא לחודש השפל, ובין שנה גשומה לשנה שחונה - קטנות מאד, מכאן שבקיץ ובסתיו, ובמיוחד אחרי שנת בצורת, כאשר פוחתים מאוד מימיהם של שאר מקורות הירדן תורם הדן את רוב מימיו של הירדן, ואילו בימי שיטפון בחורף, אחרי שבוע של גשם חזק, גואה החצבני מאד, וחלקם היחסי של מי הדן בירדן קטן, נוסף לכך, נובעים מימיו של נחל דן גם ממעינות נוספים בסמוך למעיין העיקרי". רוב מי נחל עיון הם מי גשמים, ובשנים האחרונות רוב מימיו נשארים בלבנון: "**באגן ההיקוות של נחל עיון יורדים בממוצע כ -900 מילימטרים של גשם** בשנה, הדבר גורם לשוני רב בספיקת המים בנחל בין עונות השנה: בחורף נוצרת זרימה שטפונית בעוצמה חזקה, ואילו בקיץ

הנתון	נחל דן	נחל חרמון (בניאס)	נחל שניר (חצבני)
א. שטח אגן-הניקוז העילי בקמ"ר	0	145	623
ב. נפח זרימה שנתית ממוצעת במיליוני מ"ק	250	120	135
ג. נפח זרימה שנתית מקסימלית במיליוני מ"ק	328	217	304
ד. נפח זרימה שנתית מינימלית במיליוני מ"ק	194	58	47
ה. היחס בין ג לבין ד	1.7	3.75	6.5
ו. ספיקה ממוצעת בחודש השיא באלפי מ"ק לשעה	34.0	26.3	35.3
ז. ספיקה ממוצעת בחודש השפל באלפי מ"ק לשעה	24.5	5.5	4.8
ח. היחס בין ו לבין ז	1.4	4.8	7.35
ט. ספיקת שיא רגעית מדודה במ"ק לשנייה	17	95	250
י. ספיקת שפל מדודה במ"ק לשנייה	4.7	0.85	0.6
יא. היחס בין ט לבין י	3.6	112	417

הספיקה נמוכה באופן משמעותי משום שהיא ניזונה ממעיינות בלבד, מרבית המים מנוצלים להשקיה עוד בשטח לבנון, ורק מיעוטם מגיע לישראל, במרץ 2005 היטו פעילי החזבאללה את מקורותיו של נחל עיון - הדבר הביא לכך שבמורד הנחל בשטח ישראל, יהיה הנחל יבש בחלק ניכר של השנה".

◆

מי הירדן אינם מים חיים

והנה במשנה (פרה ח, י) שנינו: "מי הירדן ומי ירמוך פסולים מפני שהם מי תערובות", והבין הראב"ד (פרה ו, י) שהפסול הוא מחמת שמעורבים רוב מי גשם במי המעיין, והלך בזה לשיטתו, שרק רוב מי גשם פוסלים את המעיין מהיותו 'מים חיים', ולא מיעוטם, כי בפשטות אין לך נהר שאין בו מעט מי גשם, אלא שלפ"ז יוקשה מדוע פסלו את מי הירדן, שהרי במציאות רוב מי הירדן הם מי מעיינות.

לאור מה שהתבאר עד כה, לכאורה יש להחשיב את מי הירדן שמצפון לכינרת כמים חיים, ופשוט הוא שהם כשרים לטבילת כלים למרות שהם זוחלים, ומעתה יש לנסות להבין מדוע המשנה פסלה את מי הירדן למי חטאת, והכשירה רק את מי מערת פמיאס - שהיתה מקור המים העיקרי של נחל חרמון.

◆

מדוע פסלו את מי הירדן

כמה אפשרויות יש בכדי לנסות להבין מדוע פסלו את מי הירדן:

א. מיעוט מי גשם: יתכן שפסלו כי **מיעוט מי גשם מתערבים** בירדן. אולם בראב"ד (פרה ו, י) מפורש שהפסול הוא מחמת תערובת **רוב** מי גשם: "במשנה לא פסל אלא... ומי הירדן והירמוך מפני שהן מי תערובות, שאר הנהרות לא פסל שאין מתערבין בהן **מי גשמים מחצה**", וכן משמעות הר"ש (פרה ח, י), וכ"כ החזו"א (פרה יא, ט): "והא דתנן דמי תערובות פסול היינו תערובות מעינות כשר ופסול דחשיבי טפי א"נ התם במקום דיש לחוש דפעמים מחצה מן הפסול אבל מיעוט ידוע שנפל למעיין לא פסל דאל"כ טפה אחת של גשמים תפסול את כל המעינות, וכ"מ בר"ש

(ט, י) שם דמיעוט ידוע אינו פוסל, ומסתבר דאין נ"מ בין מי גשמים לשאובין וגם מיעוט שאובין אינו פוסל", וראה בהמשך את שיטת הרמב"ם בזה.

ב. רק הירדן הדרומי נפסל: יתכן **שפסלו רק את חלקו הדרומי של הירדן, שמדרום לכינרת**, כי כל החלק הצפוני לכינרת הרי ניזון ממי נחלי השניר דן ובניאס - שכולם נובעים ממי הפשרת שלגים ומי גשם שנבלעו בקרקע ונובעים במעיינות, ורק מיעוט מי גשם מתווספים להם בהמשך. טעם אפשרי לפסול את מי הירדן שדרומית לכנרת הוא מפני תערובת מי הירמוך, הניזונים גם ממי חמת גדר, הפסולים למי חטאת מאחר והם חמים ומלוחים - 'מים מוכים', וכך למדתי מהכפתור ופרח (ז'), שכשביאר את המשנה הפוסלת את הירדן כתב שהירמוך פסול מפני תערובת חמת גדר ולאחר מכן הוא נשפך לירדן, וע"כ כוונתו שזו סיבת פסול הירדן [אם כי יש שפקפקו על זיהויו של הירמוך, וטענו שה'ירמוך' המוזכר במשנה הוא נהר הליטני]. **לפי ביאור זה כל הירדן הצפוני לכנרת כשר למי חטאת, וזה אכן מובן לפי המציאות הידועה לנו.** ואם כנים דברי, הרי שניתן להטביל כלים בחלקי הירדן שצפונית לכינרת, ובכינרת עצמה בודאי ניתן להטביל כלים, כדעת רבי יוסי (פרה ח, ח) 'כל הימים מטהרין בזוחלין'. בדרך צחות ניתן לומר שלפ"ז נעמן טבל בירדן לצרעתו - בחלקו הצפוני של הירדן [וכמובן שאין זו ראיה אמיתית, מאחר והיה גוי, ובנוסף, מדוע שיעלה דרך רמת הגולן הגבוהה בשעה שיכול להגיע לארם דרך עמק הירמוך]. אלא שקשה להניח שכוונת המשנה היתה להכשיר את צפון הירדן למים חיים, שהרי שנינו רק "מערת פמייס כשרה" (פרה ח, יא), ואילו להבנה זו גם כל זרימת הנהר עד הכינרת [ואולי רק עד אגם החולה] כשרה - כי מדוע להניח שלפתע רוב המים יהיו מי גשם כשאיננו מכירים שום מקור משמעותי של מים פסולים עד הכינרת. ובפרט שמבואר בילקוט שמעוני (מסעי תשפ"ז) - שאף שכלפי הסבר הפסוקים של גבולות הנחלות 'אין ירדן אלא מבית יריחו ולמטה' [יריחו שצפונית לים המלח, ויש שהסבירו (משנת יוסף למסכת שביעית, ח"ב עמ' קי"ח הערה י"ח, בשם האדמת קודש) שהכוונה למקום בשפך הכינרת] - אולם מ"מ **כל הירדן קרוי ירדן**, והוא יוצא ממערת פמיאס, ושמו נובע מכך שהוא

יורד מדן[ח], הרי שלא ניתן להניח שבסתמא כשאמרו שמי הירדן פסולים למי חטאת - כוונתם בסתמא דוקא לחלקו הדרומי.

ג. הפסול רק בלשונות היוצאים מהירדן: עוד ניתן לומר שגם כוונת חז"ל לא היתה לפסול את מי הירדן - שהם מי מעיינות כשרים, אלא **רק לפסול לשונות היוצאים ממנו**, כמ"ש המאירי (ב"ב ע"ד:) לגבי מה שהמשנה פסלה את מי קרמיון ופיגה: "יראה מסוגיא שבהגדה זו על קרמיון ופיגה שהם נהרות ומאחר שהם נהרות על כרחך מים חיים הם וכשרים למי חטאת, ומעתה ראוי לשאול מה טעם אמרו במסכת סנהדרין שקרמיון ופיגה פסולין הם למי חטאת? פירשו הגאונים **שלא נאמר שם אלא על לשונות היוצאים מהם ומתוך שהם מים עכורין ובעלי טיט ורפש אין לשונות היוצאים מהם בכלל מים חיים כלשונות היוצאים משאר נהרות - הא הם עצמם מ"מ מים חיים הם וכשרים למי חטאת**". לאור דבריו, יתכן שגם הירדן עצמו כשר למי חטאת, ורק הלשונות היוצאים ממנו הם הפסולים מטעם תערובות.

ד. פסול הירדן רק למים חיים משום העפר: עוד ניתן לומר שהפסול של הירדן הוא **רק למים חיים, משום חציצה**, עפ"י ביאור הסמ"ג ש'מי תערובות' הם תערובת טיט ועפר, ופסולים משום חציצה, בדומה לפסול של קרמיון ופוגה[ט], ולפ"ז פסול זה לא נוגע לטבילת כלים[י].

ה. הירדן פסול רק בעונת החורף: עוד ניתן לומר שכל שפסלו הוא רק בעונה שהגשמים מרובים על מי המעיינות, וממילא פירוש המשנה הוא שמי מערת פמיאס **תמיד** כשרים, ומי הירדן **לא תמיד** כשרים, אלא תלוי בעונות השנה, שבקיץ כשרים ובעונת הגשמים - פסולים, מפני תערובת רוב מי הגשמים. אלא

ח). ילקוט שמעוני מסעי תשפ"ז (ובקצרה בבכורות נ"ה., ובתוס' בכורות נ"ה. ד"ה אין): "אמר רבי יוחנן אין ירדן אלא מבית יריחו ולמטה, למאי הילכתא אילימא לנודר, הלך אחר לשון בני אדם **וכל היכא דקרו ליה ירדן איתסר ליה** אלא למעשר בהמה, תניא נמי הכי **ירדן יוצא ממערת פמיאס** ומהלך בימה של סיבכי ובימה של טבריא ובימה של סדום ונופל לים הגדול, **ואין ירדן אלא מבית יריחו ולמטה**, א"ר חייא בר אחא למה **נקרא שמו ירדן שיורד מדן...**".

ט). סמ"ג עשין רל"ב: "מי קרמיון ומי פוגה פסולין מפני שהן מי בצעים, מי ירדן מי ירמוך פסולים מפני שהן מי תערובת, פירוש, בכל אלה מעורב טיט ועפר וחוצץ בין מים לכלי ואין כאן מים חיים אל כלי".

י). אמנם, עדיין צ"ע כיצד פירושו מתיישב במשנה (פרה ח' י'): "אלו הן תערובות אחד כשר ואחד פסול שנתערבו", וצ"ע (הערת הרב יעקב ענבל).

שבמציאות שלנו בפשטות גם בעונת הגשמים עדיין רוב מי הירדן הם מנביעתו ולא ממי הגשמים.

ו. מיעוט מי גשם פוסלים מים חיים: עוד נראה לבאר עפ"י הנראה מדעת הרמב"ם (פרה ו' י', מקוואות ט' י"ג) ש**'מים חיים' נפסלים במיעוט מי גשמים, ולכן הכשירו רק את מי מערת פמיאס לפני שמימיה התערבו במי גשמים ופסלו את מי הירדן**[א], **אך לגבי טבילת נדה וכלים, שלגביהם אין צורך במים חיים - די ברוב מי מעיין כדי להתיר את הטבילה בזוחלין**, וממילא טבילת כלים כשרה בירדן, ויש לבאר את הנידון:

פרק ד'

טבילת כלים בירדן

שנינו (פרה ח, י-יא): "**מי הירדן ומי ירמוך פסולים** מפני שהם מי תערובות. באר אחאב **ומערת פמייס כשרה**", ובתוספתא (פרה ט, א) איתא: "**כל הנהרות פסולין לקדש** מהן מי חטאת". ובגמ' (שבת ס"ה:) איתא "אמר שמואל אין המים מטהרין בזוחלין **אלא פרת ביומי תשרי** בלבד", וכתב הרמב"ם (פרה ו, י): "**כל הנהרות פסולין** לקדש מהן מי חטאת", ותמה הראב"ד (שם) מדוע הרמב"ם פסל את כל הנהרות למי חטאת, כדברי התוספתא, הרי המשנה פסלה רק ארבעה נהרות מפני החציצה או עירוב רוב מי גשמים, אך לא פסלה שאר נהרות שאין בהם מחצית מי גשמים. וביאר שהרמב"ם הבין שכשפסלו את הפרת שלא בימי תשרי - הוא כלל לכל הנהרות, ותמה עליו הראב"ד שהרי חז"ל לא פסלו את הנהרות שלא ראו, אלא הזכירו רק את נהרות א"י, אך שאר נהרות יכולים להיות כשרים. ומיישב הכסף משנה (שם) שגם המשנה תפסול את כל הנהרות, כתוספתא, אלא רק הסבירה מה הפסול בד' נהרות אלו, ותמה על הראב"ד, שהרי הרמב"ם עצמו כתב (שם א): "המים שנותנין עליו אפר הפרה אין ממלאין אותן אלא... ומן המעיינות

יא). וכן ביאר המהרי"ט (ב' י"ח) שמי מערת פמיאס כשרים רק בעודם במערה, אך לאחר שיצאו ממנה נפסלו, לשיטתו שביאר את פסול 'מי תמציות' 'שאינה מושכת ומוציאה מים חיים אלא שהכותלים בוצצים מעט מכאן ומעט מכאן - אין להם דין מעין שיהא מטהר אלא דין מי תמציות', ראה לעיל בפרק א' (תחת הכותרת 'הגדרת מעיין').

או **מן הנהרות המושכין**", וע"כ לומר שלא פסלו כשידוע שהם מים המושכים מעצמם ללא שום תערובות, ומי הירדן פסולים כי יש לחוש בהן למי תערובות[יב]. הראב"ד הלך כאן **לשיטתו לעיל, שגם במי חטאת די ברוב מים כשרים**, וממילא לשיטתו פסול מי הירדן הוא מחמת רוב מי גשמים, אלא שלכאורה קשה על דבריו מדוע פסלו את הירדן מחמת תערובת רוב מים פסולים - הרי בבכורות (נ"ה.) מבואר בפשטות שרוב מימיו הם ממערת פמייס הכשרה: "אמר רב כהנא זכרותיה דירדנא ממערת פמייס, היכא דאמר לא שתינא מים ממערת פמייס איתסר ליה בכוליה ירדנא", ופרש"י "זכרותיה דירדנא - עיקרו של ירדן". כלומר, שעיקר הירדן הם מי מערת פמיאס, ובפשטות הכוונה לרוב המים, וגם במציאות כיום כך הוא, שכמעט כל מי הירדן הם מי המעיינות, וצ"ע.

אמנם, לכאורה יש לבאר את דברי הרמב"ם אחרת (שמעתי מהרב יעקב ענבל) **שסבר שמים חיים נפסלים אף במיעוט מי גשם**, ולשיטתו ה'נוטפים', שפוסלים רק ברוב, אינם מי גשם אלא מים הנוטפים ממעיין - שאינם כשרים להיחשב כמים חיים, אך בטלים במיעוטם ברוב מים חיים [כי סוף סוף הם מי מעיין, אלא שחסר להם בזחילה, וכשהם מתבטלים בתוך זחילת המעיין הם לא מקלקלים אותו, וצירופם לרוב הזוחלין מחשיב גם אותם כזוחלין], כמ"ש (מקואות ט, יג): "המים הזוחלין מן המעיין הרי הם כמעיין לכל דבר, והמנטפין מן המעיין אף על פי שהן טורדין הרי הם כמקוה ואין מטהרין אלא בארבעים סאה עומדין, ופסולין לזבים ולמצורעים ולקדש בהן מי חטאת, היו הזוחלין מן המעיין מתערבין עם הנוטפין ממנו - אם רבו הזוחלין על הנוטפין הרי הכל כמעיין לכל דבר..." - שרק לגבי נוטפין מן המעיין כתב שמתבטלין ברוב זוחלין, ולא כתב כך לגבי מיעוט מי גשמים. כך היא גם פשטות המשנה (מקוואות ה, א): "העבירו על גבי בריכה והפסיקו - הרי הוא כמקוה, חזר והמשיכו - פסול לזבים ולמצורעים ולקדש מהן מי חטאת, **עד שידע שיצאו הראשונים**", ופירש הרמב"ם (שם) "ואם היה ודאי שהמים שהיו בבריכה כבר יצאו ועברו, **ושכל זה הנקבץ הוא ממי המעין** העובר עליה - הרי זה כשר, ודינו כדין המעין". וכ"פ (מקוואות ט, ט): "...עד שידע **שיצאו**

יב). והביא ראיה, שהרי סיום המשנה הוא: "ואלו הם מי תערובות - אחד כשר ואחד פסול שנתערבו, שניהם כשרים ונתערבו - כשרין, ור"י פוסל", ואם רק מי הירדן והירמוך הם 'מי תערובות' - אין מקום לסיום המשנה.

כל מי המקוה שהיו בתוך הבריכה" - הרי שמי בריכה שהופסקו פוסלים אפילו במיעוט למרות שמקורם מהמעיין - כי מה שהופסקו לגמרי מהמעיין החזירם לתורת מקוה, כמי גשמים, וצריכים שיצאו משם לגמרי כדי שיחזרו להיחשב מים חיים. והרמב"ם הלך לשיטתו, ופסל את הנהרות המצויים למי חטאת "וכל הנהרות פסולין לקדש מהן מי חטאת" ולא חילק בין סוגי הנהרות ובין עונות השנה - **משמע שסבר שתערובת פוסלת מים חיים אפילו במיעוט, ולמיעוט יש לחוש בכל הנהרות ובכל עונה - אא"כ ידוע שאין כאן תערובת כלל**, ובזה מובן פסולו של הירדן למים חיים, אף שעיקרו ממערת פמיאס, והכשיר רק באופן שאין לחוש למי גשם, כגון במערת פמיאס עצמה, או בנהרות שידוע שמושכים מעצמם ללא תערובת מי גשם (רמב"ם פרה ו, א).

◆

טהרה בזוחלין לאו דוקא במים חיים

אמנם, כל זה הוא לגבי פסול מים חיים, כגון למי חטאת ולטהרת זב - שנפסלים מחמת רוב נוטפין או אף ממיעוט מי גשמים, שהרי **כל שנתערב אפילו מיעוט שאינו חי הרי נפגמה חיותם, כי אינם עוד בצורתם הטבעית**, אולם לגבי טבילת נדה וכלים בזוחלין, שא"צ מים חיים, כתב הרמב"ם שמועיל אף כשמיעוט מי גשמים מתערבים במי המעיין, כי בפשטות **טהרת זוחלין אינה זקוקה למעלת מים חיים, אלא רק למציאות הזחילה הטבעית של המעיין, ובזה י"ל שהמועט בטל ברוב ככל דיני התורה**. וזה סיום דברי הרמב"ם, שרק כלפי הנדון של טבילה במים זוחלים כתב שאם רבו מי הגשמים צריכים אשבורן, ומשמע שמיעוט מי גשמים לא מצריך אשבורן, אף שפסולים למים חיים: "...ואם רבו הנוטפים על הזוחלין, וכן **אם רבו מי גשמים על מי הנהר - אינן מטהרין בזוחלין אלא באשבורן**, לפיכך צריך להקיף מפץ וכיוצא בו באותו הנהר המעורב עד שיקוו המים ויטבול בהן".

◆

דיוקי לשון הרמב"ם

ולשון הרמב"ם מדויקת, שבתחילה כתב שהמנטפין מן המעיין הם כמקוה לג' עניינים: צריכים מ' סאה, ואשבורן, ואינם כשרים לזב, ולאחר מכן כתב שהם

מתבטלים ברוב זוחלין להיות כמעיין לכל דבר, ובסוף כתב שאם הנוטפין הם הרוב אין מטהרין בזוחלין [ולא הזכיר שגם צריכים מ' סאה ושפסולים לטבילת זב - לגודל פשיטותו]. ואילו לגבי מי גשמים לא הזכיר שכשהם מיעוט כלפי הזוחלין - בטלים ונחשבים כמעיין לכל דבר, אלא כתב רק שכשמי הגשמים רבו על הזוחלין אין מטהרים בזוחלין [ולא הזכיר שגם צריכים מ' סאה ושפסולים לזב]. **מתוך זאת נראית כוונתו שכשמי הגשמים מעורבים ברוב זוחלין אין הם בטלים להיחשב כמעיין לכל דבר, אך עדיין הם מטהרים בזחילה, ורק כשהם רוב - צריכים אשבורן** (הרב יעקב ענבל). נמצא שגם הרמב"ם יתיר להטביל כלים בנהר הנובע ממעיין, כשמעורבים בו מיעוט מי גשם, אף שאינם בכלל מים חיים.

◆

עוד אופנים שמטהר בזחילה אך אינו מים חיים

להשלמת העניין, מצאנו כמה **אופנים הנחשבים כמעיין גמור המטהר בזחילה, אך אינו בדין מים חיים**, שהרי הם דינים נפרדים: **א.** (מקוואות א, ח. רמב"ם מקוואות ט, ז–ח) במעלות המקוואות "למעלה מהן **מים מוכין** [מעיין מר או מלוח] שהן מטהרין בזוחלין, למעלה מהן מים חיים". **ב.** (מקוואות ה, א) "מעין... **העבירו על גבי בריכה והפסיקו** הרי הוא כמקוה, חזר והמשיכו פסול לזבים ולמצורעים ולקדש מהן מי חטאת" - משמע שרק אינו כשר לזבים, אך מטהר בזחילה. וכ"כ האו"ז (א' תשע"ג בשם ה"ר יחיאל) "אבל לכל דבר דינו כנהר". **ג.** (מקוואות ה, ד. רמב"ם מקוואות ט, יב) "רבי יוסי אומר **כל הימים** מטהרים בזוחלין ופסולין לזבים...". **ד.** (מקוואות ה, ה) 'הנוטפים כמקוה', וביאר בבעלי הנפש (א' ב', במהד' בתרא) "...כיון שהם נוטפין נפסלו ממי חטאת... מפני שדומין מצד למי גשמים הואיל ונעקרו ממקום חיותן מן הארץ, אלא שאין צריכין אשבורן". **ה.** (פרה ח, י) "מי קרמיון ומי פוגה **פסולים מפני שהם מי ביצים**", לטעם תוס' (ב"ב ע"ד:) פירשו "לפי שאינן רדופין מחמת שמתערבין באגמים ואין חיותן חיות גמור" - ולפ"ז יתכן שהם פסולין גם לזבין, ואילו לטעם ר"ת (בתוס' שם ובסנהדרין ה: ד"ה פסולין) "דאין כאן מים חיים אל כלי, דעפר וטיט מעורב בהן מחמת שהן מי בצים ומפסיקין בין מים לכלי" - משמע שאין חסרון בחיותם אלא רק בנתינתם לכלי, ולפ"ז הם כשרים לזבין, ומ"מ כשר לטבילת נדה וכלים כי הוא מעיין, ולא נפסל בזחילה. **ו.** ר"י הלוי (הובא ברש"י שבת

ס"ה:) פירש שטעם הפסול בריבוי נוטפין הוא משום שזבה טעונה מים חיים, **ומשמע שנדה יכולה היתה לטבול בנוטפין מרובין ואינו נפסל משום זוחלין**, ומה שאבוה דשמואל הוצרך למקוואות בניסן - היה למקוואות של מים חיים (כמבואר ברש"י בכורות נ"ה:) (הרב יעקב ענבל). ז. החת"ם סופר (יו"ד קצ"ט ב') דן במחלוקת הראשונים האם פסול הוויתו ע"י מק"ט הוא רק כשנצרכים מים חיים, וכתב שנחלקו הרמב"ם והראב"ד עם היראים (כ"ו) האם **כשמעיין נפסל מתורת מים חיים כשעובר בצינור מתכת המק"ט - עדיין יש בכחו לטהר שאר טמאים בזחילה.**

◆

הירדן הדרומי

לגבי הירדן הדרומי המציאות פחות ברורה, שהרי הוא ניזון מהכנרת, שאף שמטהרת בזוחלין אך לכאורה איננה מים חיים, כדין ים, שנחשב כמקוה ולא כמים חיים אך מטהר בזוחלין [משנה פרה (ח, ח): "רבי יוסי אומר כל הימים מטהרין בזוחלין, ופסולין לזבים ולמצורעים ולקדש מהן מי חטאת". רמב"ם מקוואות (ט, יב)], וכמו כן ניזון מהירמוך, שחלק ממימיו הם מי חמת גדר שאינם מים חיים. כל זאת נוגע לגדרי מים חיים, אך הוא אינו מעכב את הטבילה בזוחלין. אמנם, יתכן שכמה נחלים שזורמים לירדן הדרומי הם בעיקרם מי גשם, כך שיתכן שלא ניתן לטבול בו ולהטביל בו כלים ללא אשבורן. בנוסף, יתכן שבנקודה מסויימת מי הירדן נשאבים ומוזרמים אליו שנית, ואם כך הם רוב מימיו - הטבילה לא תועיל אף באשבורן, ושמעתי מהגיאולוג גל ויסמן שרוב מי הירדן הדרומי הם מי נגר עילי.

◆

מסקנה

למסקנה נראה שבמציאות שלנו שרוב מי הירדן הצפוני הם מי מעיינות - אפשר להטביל בו כלים בזוחלין, וכן כשר לטבילת נדה. לגבי הירדן הדרומי - המציאות אינה ברורה לי, שיתכן שרובו רק מים שאינם מים חיים [מהירמוך ומהכינרת] אך מטהרים בזוחלין, ויתכן שרובו מי גשם [ומטהרים

באשבורן, ולדעת שמואל מטהרים בזוחלין], ויתכן שרובו מים שאובין שהוזרמו מחדש לירדן [ולא מטהרים אף באשבורן], ושמעתי שכך המציאות. וה׳ יאיר עיני.